

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФЕДОРЕНКО ВОЛОДИМИР ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 1: 316: 930.1+3435

**ВІЙСЬКОВО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ :
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Козловець Микола Адамович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Мандрагеля Володимир Андрійович,
Університет Державної фіскальної служби України,
директор Навчально-наукового інституту
гуманітарних наук;

кандидат філософських наук
Ковтун Юрій Васильович,
Житомирський національний агроекологічний
університет,
старший викладач кафедри суспільних наук.

Захист відбудеться 27 жовтня 2016 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 38.

Автореферат розіслано 26 вересня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Горохова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Державна програма реформування і розвитку Збройних Сил України (ЗСУ) як гаранта її оборони, суверенітету й територіальної цілісності поряд з суто військово-організаційними аспектами актуалізує й широкий спектр військово-гуманітарних проблем. Особливе місце у цьому проблемному полі посідають питання військово-правового виховання військовослужбовців Збройних Сил України, формування їх правової культури й свідомості, духовних, патріотичних і військово-моральних цінностей. Сприйняття кардинальних змін у Збройних Силах багато в чому пов'язане з рівнем правосвідомості і правової культури військовослужбовців. Тому, питання організації і здійснення правовиховної роботи в армійському середовищі, набуває великого значення.

Доцільність дослідження сутності та змісту військово-правового виховання військовослужбовців зумовлюється системною трансформацією тоталітарного українського соціуму в громадянське суспільство, що супроводжується не лише економічною і політичною, а й світоглядно-ціннісною кризою; розбудовою демократичної, соціальної, правової держави, що об'єктивно потребує підвищення статусу військовослужбовців та рівня їх правової культури й свідомості; наявною соціальною дійсністю, яка часто негативно впливає на поведінку військовослужбовців; неспроможністю нинішньої військово-правової виховної системи адекватно реагувати на зміни стилю і форм поведінки військовослужбовців, утвердження нових європейських норм щодо їх прав, обов'язків й обмежень; зміною свідомості не лише військовослужбовців строкової і контрактної служби, а й тих, хто їх виховує; збільшення серед особового складу ЗСУ кількості віруючих військовослужбовців, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення військово-правової роботи, пошуку ефективних форм і методів для виконання ними службово-бойових завдань.

Актуалізують тему дослідження й воєнна глобалізація, геополітичні виклики, міжнародний тероризм, гібридні та інформаційні війни, які потребують своєчасного вирішення низки проблем як у теоретичному, так і практичному аспектах, створення ефективної системи військово-правового виховання в ЗСУ. Реформування Збройних Сил у контексті євроатлантичної інтеграції, співпраця з НАТО, військове співробітництво з іншими країнами світу, скасування позаблокового статусу України зумовлюють підвищення стандартів військово-правової соціалізації відповідно до критеріїв країн Західної Європи та США.

Важливими є розробка теоретико-методологічних засад дослідження військово-правового виховання; осмислення конкретно-історичних детермінант та соціальних механізмів формування правосвідомості і правової культури військовослужбовців; розгляд питань, пов'язаних із визначенням ролі індивідуальної роботи, національних (військових) традицій та патріотизму в системі військово-правової соціалізації, їх значення у процесі формування національної ідентичності військовослужбовців ЗСУ.

Останні події, пов'язані з анексією Росією Криму, проведенням антитерористичної операції (АТО) на сході України, виявили вразливі місця у життєдіяльності українського війська, в тому числі й у військово-правовому вихованні військовослужбовців Збройних Сил України.

Відтак, актуальним є соціально-філософське осмислення і практичне вирішення проблем військово-правового виховання військовослужбовців, яке набуває значення системоутворюючого чинника розбудови Збройних Сил України, оскільки відкриває шлях формування нових основ правової культури, свідомості та поведінки військовослужбовців, закладає гарантії входження армії як військово-соціального інституту до стандартів демократичного суспільства і правової держави.

Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості попереднього наукового доробку, слід визнати, що військово-правове виховання як комплекс навчальних та методичних практик ще не стало предметом соціально-філософського аналізу, а розглядалось фрагментарно, без урахування сучасних реалій. Поза належною увагою залишається й проблема узагальнення основних методологічних засад удосконалення системи військово-правового виховання і правової соціалізації військовослужбовців на сучасному етапі розвитку Збройних Сил України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс" (НДР № 0111U000154), а також теми Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України "Соціальні аспекти реформування та розвитку Збройних Сил України" (державний реєстраційний номер 0104 та 004996).

Метою дисертаційної роботи є соціально-філософський аналіз військово-правового виховання військовослужбовців Збройних Сил України та розробка його методології й оцінка ефективності.

Відповідно до поставленої мети окреслено такі дослідницькі **завдання**:

- розкрити теоретико-методологічні засади соціально-філософського аналізу військово-правового виховання військовослужбовців;
- з'ясувати сутність і основні форми військово-правового виховання та показати його взаємозв'язок із правовою соціалізацією військовослужбовців;
- визначити специфіку військово-правового виховання військовослужбовців Збройних Сил України;
- охарактеризувати принципи і критерії оцінки ефективності військово-правового виховання в умовах реформування ЗСУ;
- проаналізувати роль традицій та патріотизму у національній ідентифікації військовослужбовців у сучасних умовах;
- окреслити особливості військово-правового виховання військовослужбовців в умовах проведення АТО.

Об'єкт дослідження – виховний процес у Збройних Силах України.

Предмет дослідження – сутність, механізми та форми військово-правового виховання військовослужбовців на сучасному етапі реформування Збройних Сил України.

Методи дослідження зумовлені специфікою його предмету, метою та поставленими завданнями. Методологічну основу дисертаційної роботи становить комплекс філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечує системний аналіз військово-правового виховання. Історико-філософський підхід дозволив дослідити військово-правове виховання в історичному ракурсі, а застосування принципів всезагального зв'язку та розвитку – проаналізувати генезис соціально-філософських поглядів на військово-правове виховання та його зумовленість соціальними чинниками на різних історичних етапах. За допомогою системно-структурного методу

військово-правове виховання розглянуто як систему та досліджено його структуру. На підставі функціонального методу запропоновано варіант залежності ефективності військово-правового виховання від зовнішніх та внутрішніх факторів детермінації. Метод екстраполяції дозволив накопичений досвід військово-правової виховної роботи застосувати щодо діяльності конкретних категорій військовослужбовців.

За допомогою конкретно-соціологічного й статистичного методів отримано кількісні та якісні показники оцінки стану військово-правового виховання на сучасному етапі розбудови Збройних Сил України. Дисертантом використано результати соціологічних досліджень, проведених останніми роками у частинах, з'єднаннях і навчальних закладах Міністерства оборони України, в тому числі й особисто здобувачем. Суттєвим чинником методологічної організації змісту дисертації стало використання документів законодавчих і виконавчих органів України, праць вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема, із філософських проблем військової сфери. Важливою складовою методології дослідження є міждисциплінарний підхід, у межах якого залучено й використано результати та напрацювання історії, соціальної філософії, соціології, культурології, політичної філософії, педагогіки, психології та інших наук.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в дисертації здійснено комплексний соціально-філософський аналіз військово-правового виховання військовослужбовців і запропоновано методологію його застосування в умовах реформування Збройних Сил України.

Отримані результати конкретизуються у таких теоретичних положеннях, які виносяться на захист:

Уперше:

– розроблено й обґрунтовано соціально-філософську концепцію військово-правового виховання військовослужбовців, яка відображає процеси правової і соціально-моральної регуляції поведінки особового складу Збройних сил у вигляді цілісної системи, що формується і розвивається згідно загально-соціальних і специфічних закономірностей та функціонує на підставі правових норм, цінностей та ідеалів. Як складова правовиховної системи в суспільстві загалом, військово-правове виховання військовослужбовців у своєму змісті містить основні підсистеми (компоненти) її формування та функціонування: суб'єкти й об'єкти, механізм взаємодії суб'єктів і об'єктів, внутрішні та зовнішні умови функціонування. Доведено, що військово-правове виховання є цілісною структурою, яка відповідає основним характерним ознакам систем таким як: цілісність, інтегративність і поліструктурність; стан системи; стійкість системи; ієрархія системи (підпорядкованість рівнів); керування системою; відкритість і динамічність; нелінійність; зовнішня та внутрішня детермінованість; принципи функціонування та моделювання; виявлено й уточнено закономірності механізму формування і функціонування право виховної роботи в армії, визначальними з яких є залежність від соціально-політичної, економічної, духовної та воєнної сфер життя суспільства;

– визначено специфіку військово-правового виховання у ЗСУ, охарактеризовано його сутність, основні елементи, принципи, механізми і форми, які визначають якісний стан системи правової соціалізації разом з її еволюційною структурою, що у поєднанні з заходами політичного, конституційного, організаційного характеру чинять ефективний вплив на стан військової дисципліни; обґрунтовано, що військово-правове виховання є процесом цілеспрямованого, систематичного впливу на свідомість, поведінку та діяльність військовослужбовців і гарантує усвідомлене дотримання вимог законів України, Військової присяги і військових статутів, виконання наказів

командирів (начальників); встановлено, що концептуальна модель військово-правового виховання військовослужбовців реалізується через складний комплекс взаємодії виховання й самовиховання, організації й самоорганізації, упорядкованості суб'єктів управління військово-правовим вихованням і визначення вектора його спрямованості;

– з'ясовано, що метою військово-правового виховання є формування правової свідомості особового складу Збройних Сил України; оволодіння усіма категоріями військовослужбовців необхідними знаннями основ військового законодавства України з питань військового будівництва; суворе і точне дотримання ними положень Конституції України, законів, військової присяги, військових статутів; формування їхніх поглядів, що забезпечує згуртованість особового складу навколо ідеї державної незалежності України і усвідомлення ними права захищати свою державу зі зброєю в руках; доведено, що правова свідомість військовослужбовців є складним взаємозв'язком раціональних і чуттєвих компонентів, а від ступеню правової соціалізації залежить їх орієнтація на правомірну поведінку, тому слід розрізняти повсякденну, компетентну, професійну і наукову правова свідомість;

– встановлено, що рівень правосвідомості і правової культури військовослужбовців Збройних Силах України не відповідає сучасним вимогам, потребам реформування армії, відтак необхідно здійснити реорганізацію військово-правового виховання. Зазначено, що основні зусилля при цьому слід спрямувати на підвищення ролі командирів у процесі правової соціалізації військовослужбовців; активне використання потенціалу самовиховання; пошук нових підходів у правовиховній роботі, при одночасному використанні традиційних форм і методів правового виховання (правове навчання, правова пропаганда, юридична практика та ін.); підтримання у військових колективах законності, статутного порядку та військової дисципліни; формування у військовослужбовців та працівників ЗСУ потреби щодо правомірної поведінки у службі й побуті; створення сприятливої морально-психологічної атмосфери у військах і трудових колективах;

Отримало подальший розвиток:

– положення про те, що оцінка ефективності правової соціалізації військовослужбовців Збройних Сил України залежить від двох її основних видів: початкової правової соціалізації, яка характеризується раннім сприйняттям військовослужбовцями правових категорій і цінностей та завершальної, котра визначається діяльністю військовослужбовців, які, засвоївши ієрархію соціально-правових аксіологічних орієнтирів, здатні відстоювати їх; охарактеризовано принципи і чинники військово-правової соціалізації військовослужбовців (безпосереднє сприйняття індивідом правового життя; персоналізацію права, ідеалізацію правових образів, визначеність індивіда в юридичному сприйнятті навколишньої дійсності та його перехід до самостійної орієнтації у правовому просторі) та перспективи правової соціалізації як для розбудови правового суспільства в умовах сучасної України, так і для позитивної соціальної динаміки особистості, інноваційності й відкритості змінам, спадкоємності, інкультурації, включення у сферу національного буття й національних інтересів;

– обґрунтування ролі традицій і патріотизму у національній ідентифікації військовослужбовців; доведено, що, розвиваючи найкращі військові традиції та патріотизм у частині чи підрозділі, командири, офіцери і сержанти структур виховної роботи інституціалізують статутну й соціальну регуляцію життя особового складу Збройних Сил, сприяють організації повноцінного відпочинку, розвитку оптимальних морально-правових і бойових якостей

воїнів; висвітлено особливості інституціалізації військово-релігійної взаємодії та визначено місце військово-капеланської служби у структурі військово-правового виховання;

Уточнено:

– тезу про те, що військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України загалом постає системою цілеспрямованих та науково обґрунтованих управлінських впливів державних і суспільних інститутів, котрі визначають та забезпечують необхідні умови та засоби впливу на динаміку соціально-політичних стосунків з метою досягнення високого рівня правових знань, вмінь та навичок у військовослужбовців; суворого і точного дотримання військовослужбовцями Конституції України, законів, Статутів, вимог інших нормативно-правових актів, військової присяги; свідомого дотримання вимог законів у повсякденному житті; запобігання та локалізації протиправної поведінки військовослужбовців;

– структуру механізмів та форми військово-правового виховання військовослужбовців ЗСУ, які утворюють три підсистеми: нормативно-правову (сукупність інституціонально-юридичних правил); інформаційну представлену сукупністю механізмів і каналів поширення і засвоєння правових знань військовослужбовцями та зворотного контролю відповідної інформації); мотиваційну (що охоплює всі механізми і правила, які на практиці забезпечують нормативну поведінку військовослужбовців);

– атрибутивні ознаки оцінки ефективності військово-правового виховання та соціальної поведінки військовослужбовців, які розкриваються через їхні функції (регулятивну, індикаторну, прогнозуючу, виховну, нормативну, аксіологічну); доведено, що передумовою підвищення ефективності правової соціалізації військовослужбовців є комплексний підхід до організації військово-правового виховання, організаційна і функціональна єдність соціальних регуляторів, соціальних суб'єктів, форм практичної діяльності та специфічних форм суспільних відносин в умовах військової служби.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що викладені в ній положення та висновки поглиблюють теорію і практику військово-правового виховання особового складу Збройних Сил України. Вони можуть бути використані в розробці сучасної концепції військово-правового виховання військовослужбовців, при обґрунтуванні теоретичних засад гуманітарної і соціальної політики у військовій сфері, що в широкому соціальному контексті сприятиме гармонізації відносин армії і суспільства.

Практичне значення отриманих результатів полягає в удосконаленні військово-правового виховання військовослужбовців на сучасному етапі реорганізації Збройних Сил України. Висновки та рекомендації роботи можуть використовуватися командирами підрозділів і частин ЗСУ у роботі щодо вдосконалення військово-соціальних відносин, а відтак сприяти зміцненню дисципліни і боєздатності військ, підвищенню ефективності функціонування армії як соціального інституту загалом.

Матеріали дисертації можуть бути використані під час розробки й викладання вузівських курсів та спецкурсів, а також у написанні підручників і посібників, дипломних та курсових робіт.

Наукові розробки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження використовуються в аеромобільних військах ЗСУ Житомирського зонального відділу військового правопорядку, у навчально-виховному процесі Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною авторською науковою працею. Висновки, узагальнення й положення новизни сформульовані здобувачем на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на методологічних семінарах та засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка. Проблематика дисертаційної роботи загалом, а також окремі її аспекти доповідались автором на низці науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, зокрема: VIII Міжнародній науковій конференції "Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур" (Острог, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю "Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи" (Житомир, 2015); IV Міжнародній науково-теоретичній конференції "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2015); XLIV міжнародній заочній науково-практичній конференції "Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории" (Москва, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю "Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі" (Житомир, 2015); VIII Міжнародній науково-практичній конференції "Сучасна наука: теорія і практика" (Запоріжжя, 2015); III Міжнародній науково-практичній конференції "Перспективи розвитку сучасної науки": матеріали (Харків, 2015); II Міжнародній науково-практичній конференції "Українська наука: проблеми сьогодення та перспективи розвитку" (Київ, 2015); Міжнародній науковій конференції "Діалог цивілізацій: виклики XXI ст." (Київ, 2016); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету – 2016" (Київ, 2016).

Публікації. Основні положення та результати дисертації висвітлено у 16 публікаціях: 8 статтях, з яких 6 – надруковано у фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних періодичних виданнях, та 7 тезах доповідей, опублікованих у матеріалах наукових конференцій, 1 навчально-методичному посібнику.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація містить вступ, три розділи, висновки до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел та літератури (307 найменувань), додатки. Обсяг основного змісту дисертації – 194 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено ступінь її наукової розробленості, мету й завдання, теоретико-методологічні засади роботи, сформульовано наукову новизну та основні положення, які виносяться на захист, теоретичне та практичне значення, а також наведено відомості про апробацію отриманих результатів і структуру дисертації.

Перший розділ "**Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження**" присвячено осмисленню ролі та місця армії в суспільному житті, визначенню філософського підґрунтя дослідження військово-правового виховання військовослужбовців.

У підрозділі 1.1. "*Військово-правове виховання як об'єкт соціально-філософського аналізу*" проаналізовано генезу виховного процесу військовослужбовців від античності до сьогодення. Зазначено, що проблеми армії та виховання її воїнів з глибокої давнини цікавили філософів і політичних діячів.

З'ясовано, що роль армії та сутність змісту військового виховання еволюціонувала. Так, у Китаї місце і роль армії в житті суспільства, виховання воїнів досить глибоко досліджувалися конфуціанством, маоїзмом, даосизмом,

школою законів ("фацзя"). Питання організації, підготовки та виховання озброєних людей розглядали й давньогрецькі мислителі (Геракліт, Демокріт, Арістотель та ін.). Так, Арістотель зазначав, що держава не може існувати без підготовленого війська. Для суспільної свідомості Афінської республіки періоду її піднесення і могутності сформувався особливий взаємозв'язок між суспільством і армією, на базі якого здійснювався процес виховання воїнів: бути громадянином, тобто право брати участь у справах держави і служби в афінському війську, мав тільки вільно народжений, який обробляє рідну землю. Встановлено, що у Стародавньому Римі армія стала відігравати більш важливу роль в житті соціуму, тому практичній підготовці та вихованню воїнів почали приділяти більше уваги. Саме римляни звели всі заходи військового характеру воедино і створили військовий статут, у якому було чітко прописано структуру війська та правила його використання.

Епоха Середньовіччя характеризувалася тривалим пануванням церкви і релігійних поглядів, у межах яких розвивалися і погляди на суспільство та армію, а відповідно і виховання воїнів. Ідейна підпорядкованість церкві визначала і відповідні об'єкти для застосування збройних сил, що знайшло відображення, насамперед, у численних хрестових походах. Прикметною рисою середньовічного усвідомлення проблем військового виховання був дух лицарства. У цей історичний період теологічний підхід в осмисленні виховання воїнів був характерним і для Сходу (Китаю, Японії). Дзен, як одна із шкіл японського буддизму, що виникла в часи занепаду придворної аристократії і створення структури централізованої влади військовою елітою, сприяла підвищенню престижу і легітимності воїнів як лідерів цивільного суспільства. Дзен-буддизм багато в чому підтримував формування цивільної форми мілітаризму, що виявляється насамперед, у сповідуванні суворої дисципліни, його представниками були сформульовані правила поведінки самураїв – кодекс "Шлях воїна".

Досить широко проблеми військово-правового виховання розглядалися у творах мислителів Відродження (Н. Макіавеллі, Еразм Роттердамський та ін.). В епоху Нового часу проблема армії та військового виховання обговорювалася ще інтенсивніше, у зв'язку з політичними домаганнями буржуазії в боротьбі з феодалними інституціями (Т. Гоббс, Г. Гроцій, С. Пуффендорф та ін.). Місце та роль армії в житті суспільства, а відповідно і проблема виховання воїнів були предметом досліджень І. Канта, Г. Гегеля. Останній доходить висновку про життєву необхідність існування підготовленої армії в епоху Нового часу. Найбільш послідовно позицію позитивістської філософії на місце і роль армії, військового виховання у суспільстві подав Г. Спенсер.

Зазначено, що соціальні революції XVIII-XIX ст. і науково-технічна революція XX ст. привнесли багато нового в розуміння й визначення ролі та місця армії в суспільстві, якості навчання і виховання особового складу, які осмислювалися їх сучасниками (М. Драгомиров, К. фон Клаузевіц, Г. Леєр, Дж. Лежєн, К. Лемей, Б. Ліддл-Гарт, Є. Мартинов, Г. фон Мольтке (старший), О. Петров, А. фон Шліффен та ін.).

Констатовано, що світові війни XX століття відкрили явища не тільки прямого впливу суспільства на армію, а й посилення зворотної тенденції – впливу армії на суспільство, її інфільтрації в усі сфери громадського життя. В умовах постіндустріальної цивілізації ці тенденції зберігаються, а з урахуванням характеру науково-технологічних перетворень навіть зростають. Усвідомлення складності процесу військово-правового виховання, який детермінований процесами взаємодії армії і суспільства, призвело до створення низки сучасних концепцій його інтерпретації. У цьому контексті охарактеризовано системну і структурно-функціональну, синергетичну, інструментально-силову (Д. Кетлін,

Г. Моргантау та ін.), потенційно-вольову (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, М. Вебер та ін.), поведінкову (біхевіористську) та комунікативну (Х. Арндт, Ю. Габермас).

Встановлено, що в епоху Постмодерну змінюється розуміння сутності військово-правового виховання, ролі і призначення армії. Воєнна глобалізація, геополітичні виклики, міжнародний тероризм, гібридні та інформаційні війни потребують створення сучасної армії та ефективної системи військово-правового виховання, спроможних відповісти на зазначені виклики, своєчасного вирішення низки проблем як у теоретичному, так і практичному аспектах.

У підрозділі 1.2. *"Методологічні засади дослідження військово-правового виховання у філософському дискурсі"* означено методологічний інструментарій вивчення військово-правового виховання, концептуальною основою якого стали насамперед праці Арістотеля, Ю. Габермаса, Г. В. Ф. Гегеля, Г. Гроція, Р. Дарендорфа, Ф. Енгельса, І. Канта, Конфуція, Платона, К. Поппера, Ж.-Ж. Руссо, Сунь-цзи, Е. Тоффлера, Е. Фромма, А. фон Хайєка, М. Яновіца та інших, щодо проблем взаємодії армії та суспільства в контексті розвитку цивілізації.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження слугували також праці В. Абрамова, В. Ананьїна, Е. Афоніна, В. Баранівського, О. Бодрука, М. Варія, А. Зачепи, К. Корженка, М. Козюбри, В. Мандрагелі, Є. Мануйлова, Ю. Оборотова, С. Скуріхіна, В. Смолянюка, М. Требіна, Г. Фініна, В. Чорного, В. Ягупова присвячені різним аспектам становлення Збройних Сил України, функціонування і розвитку їх духовного потенціалу, проблемам військової освіти, патріотичного виховання і правової соціалізації військовослужбовців.

Аналіз проблеми військово-правового виховання засвідчив, що в вітчизняному та західному наукових дискурсах вона розглядається у міждисциплінарних філософських, психолого-педагогічних, політичних, соціологічних та історичних студіях. Методологічні засади дисертаційної роботи ґрунтуються на теоретико-методологічних здобутках філософії, філософії науки, філософії освіти, історії філософії, соціальної філософії, теорії традицій, етноісторії, соціальної педагогіки, психології, культурології.

Зазначено, що розвиток військово-правового виховання як однієї з підсистем військової організації суспільства, відбувається внаслідок взаємодії її елементів і пов'язаний з упорядкованістю або їх дезорганізацією внаслідок внутрішніх процесів та впливу суспільного оточення, що призводить до зміни структури і функцій елементів збройних сил. Доведено, що зміна функцій елементів, яка відбувається в результаті флуктуацій різної природи, спричиняє зміну функцій системи та структури військово-правового виховання. Перебудова структури, у свою чергу, поєднавши елементи військово-правового виховання, стає джерелом нових способів і форм реалізації її функцій.

У підрозділі проаналізовано адаптовану до військової сфери синергетичну парадигму, яку автор охарактеризував наступною проблематикою: невірноваженість і нестійкість як загальний стан української армії; роль випадковості в загальному ході подій у сфері військово-правового виховання; роль одиничного впливу на хід природних подій, що відбуваються в армії; вплив на стан військово-правового виховання ступені відкритості армійської системи, обмін інформацією з соціумом (за винятком сфери військової таємниці); нелінійність розвитку; вибір напряму розвитку; альтернативність напрямів розвитку як загальний принцип; власні тенденції розвитку армії як самоорганізованої системи та військово-правового виховання як однієї з її підсистем; керований розвиток військово-правового виховання в умовах самоорганізації.

Аргументовано, що саморегуляція військово-правового виховання може розглядатись у різних аспектах, оскільки вона залежить від характеру процесу саморегуляції збройних сил загалом, межі якої задаються суспільством.

Висновується, що якщо завдання, котрі стоять перед збройними силами, не можуть бути вирішені в обсязі наданих суспільством засобів і суспільство постійно ігнорує запити армії, збройні сили можуть спрямувати процес саморегуляції в деструктивне русло. Визначено, що для розвитку військово-правового виховання характерні такі взаємопов'язані процеси: збереження стійкості, підтримання цілісності та їх тимчасове порушення. Останнє пов'язане з нестійкістю збройних сил, що відбувається у певних точках біфуркації, які виникають під впливом нелінійних процесів як у соціумі, так і в самій армії. Все це супроводжується певними змінами, що охоплюють окремі елементи чи військово-правове виховання загалом.

Системний метод дозволив автору розвинути, специфічно інтерпретувати абстрактні принципи і категорії соціальної філософії і безпосередньо застосовувати їх при аналізі армії та військово-правового виховання; виявити недоліки в системі наявних знань про військово-правове виховання, висунути новий підхід до їх розгляду як цілісного об'єкту; розгорнути проблему в формі системи понять і методів дослідження.

У другому розділі **"Військово-правове виховання військовослужбовців : сутність та діалектика становлення"** охарактеризовано природу, зміст і принципи військово-правового виховання, критерії його ефективності та розглянуто особливості правової соціалізації військовослужбовців.

У підрозділі 2.1. *"Сутність, зміст та методи військово-правового виховання військовослужбовців"* розглянуто військово-правове виховання як складний багатогранний соціальний феномен, який досліджують різні науки, зокрема, соціологія, юридична наука, військова педагогіка та військова психологія. Виходячи зі специфіки предмета, кожна наука своїми засобами вивчає військове виховання в різних аспектах, осмислює конкретні зв'язки та відносини. Філософія ж розглядає військово-правове виховання як специфічний соціальний феномен у двох аспектах: онтологічному і гносеологічному.

Зауважено, що специфіка військово-правового виховання проявляється у тому, що воно зумовлене теорією і практикою військово-педагогічної діяльності. Його особливістю є і те, що воно проявляється у військово-правовому вихованні, яке здійснюється у вищих військових навчальних закладах, і в військових умовах як мирного, так і воєнного часу.

Сформульовано авторське визначення військово-правового виховання як процесу цілеспрямованого впливу на свідомість, поведінку та діяльність військовослужбовців з метою формування та розвитку в них правових уявлень, переконань, поглядів, почуттів і навичок, які гарантують усвідомлене дотримання вимог законів України, Військової присяги і військових статутів, виконання наказів командирів (начальників).

Встановлено, що концептуальна модель військово-правового виховання військовослужбовців реалізується через складний комплекс взаємодії організації й самоорганізації, упорядкованості діяльності суб'єктів управління військово-правовим вихованням і визначення вектора його спрямованості, Обґрунтовано, що кожний рівень у процесі регулювання військово-правового виховання як соціальної системи має свій особливий тип внутрішньої рівноваги, яка діалектично поєднує принципи та способи централізованої організації та локальної самоорганізації. Особливості військово-правового виховання проявляються у предметі впливу – у військовослужбовцях; у зумовленості завдань військово-правового виховання потребами військової справи, необхідністю забезпечення безпеки і територіальної цілісності України.

Зазначено, що структура процесу військово-правового виховання є важливою характеристикою його якісної визначеності, стійкості й цілісності,

разом із тим вона дуже мобільна й динамічна. У процесі вдосконалення військово-правове виховання постійно накопичує нові кількісні зміни і під впливом діючих факторів набуває нових якісних властивостей.

Охарактеризовано широкий спектр питань, які охоплює військово-правове виховання, зокрема: формування у військовослужбовців правової свідомості; підтримка статутного порядку у військовій частині; формування в особового складу необхідних військових якостей; забезпечення правильного застосування командирами (начальниками) законодавства; розкриття й усунення причин і умов, які сприяють здійсненню правопорушень; правову пропаганду; організацію індивідуальної виховної роботи з особовим складом, а також аналіз взаємовідносин, які складаються у військовому колективі; діяльність командира як органу дізнання; використання можливостей виховного впливу органів військової юстиції.

Розглянуто основні методи військово-правового виховання, зокрема: метод переконання; методи прикладу і вправ; методи заохочення; метод примушування, а також розкрито особливості індивідуальної виховної роботи з військовослужбовцями, її форми, функції і методи.

У підрозділі 2.2. *"Ефективність військово-правового виховання в умовах суспільних трансформацій та критерії її оцінки"* розглянуто методологію і практику оцінки ефективності військово-правового виховання.

Зазначено, що оскільки будь-яка виховна діяльність містить в собі мету, засоби, результат, його оцінку і сам процес діяльності, то один із підходів до визначення ефективності військово-правового виховання лежить на шляху усвідомлення та установки необхідних зв'язків в структурі "мета – засіб – результат – оцінка". Ефективність військово-правового виховання – це ступінь досягнення поставлених цілей при оптимальному використанні існуючих засобів у можливо короткий час, що викликані потребами суспільства і пов'язані з формуванням у військовослужбовців бажаного спектру і рівня морально-правових і бойових якостей за оптимального використання наявних можливостей об'єктивних умов і якостей в найкоротший термін.

Проаналізовано низку детермінант як суб'єктивного, так й об'єктивного характеру, які впливають на ефективність військово-правового виховання; виокремлено чотири взаємопов'язаних етапи: 1) формування бажаного як суб'єктивної мети; 2) теоретичне обґрунтування засобів та умов досягнення ефективного результату; 3) безпосереднє втілення, матеріалізацію вибраної мети; 4) оцінку отриманого результату. Ефективність військово-правового виховання органічно пов'язана з кожним із зазначених етапів і зумовлена їх співвідношенням (відповідністю чи невідповідністю). Особлива увага зосереджена на розгляді ефективності, яка виражається у кінцевому результаті процесу військово-правового виховання і її функціональній залежності від основних елементів структури цього процесу, а також від об'єктивних умов, в яких він здійснюється.

У підрозділі розкрито сутність управління військово-правовим вихованням військовослужбовців як багаторівневої соціальної системи, основними елементами якої є: а) керуюча підсистема (орган чи суб'єкт управління); б) керована підсистема (об'єкт управління – військовослужбовці); в) мета управління; г) зміст управління системою військово-правового виховання воїнів; г) зв'язки між ними.

У підрозділі 2.3. *"Нормативно-правове регулювання поведінки та правова соціалізація військовослужбовців"* зазначено, що серед системи правових засобів, яка забезпечує результативний вплив на військовослужбовців як учасників суспільних відносин, важлива роль належить нормативно-правовому регулюванню їх поведінки.

Спираючись на ідеї вітчизняного дослідника Е. Афоніна, при оцінці механізму нормативно-правового регулювання дисертантом виокремлено його два базових види: позитивне зобов'язання (динамічна функція) і дозвіл чи заборона (статистична функція). Позитивне зобов'язання спрямовує спонукальні мотиви поведінки і забезпечує, навіть примусово, дію. Проте цей засіб не орієнтує на соціальну активність військовослужбовців, на ініціативу, свідомий вибір цілей і засобів їх досягнення. Тоді як правове регулювання, що здійснюється шляхом дозволів і заборон, здатне забезпечити прояв позитивного потенціалу матеріальних і духовних стимулів, в тому числі й заохочень, використання яких врегульовано юридичними нормами.

Встановлено, що правосвідомість військовослужбовців є складним поєднанням раціональних і чуттєвих компонентів. Аргументовано, що чуттєвий рівень щодо раціонального має підпорядковане значення, оскільки правові почуття, переживання є результатом юридичної практики. Підкреслено значення самоосвіти, самозаохочення, самокритики, самопримусу і самопокарання як складових правовиховного процесу, спрямованого на формування специфічних якостей і пов'язаної зі становленням правових навичок, переконань і звичок правомірної поведінки.

Розглядаючи правосвідомість військовослужбовців ЗСУ як систему знань, емоційно-чуттєвих і вольових станів, а також ціннісних орієнтацій, що виражають ставлення військовослужбовців до діючого права, законодавчо закріплених вимог і приписів їх службово-бойової і загальногромадянської діяльності, дисертант залежно від глибини відображення правової дійсності охарактеризував повсякденну, компетентну, професійну та наукову правосвідомість та її носіїв. Встановлено, що кожен із зазначених рівнів правосвідомості має особливі риси та обсяг раціональних і чуттєвих компонентів у власній структурі. Доведено, що від ступеню правової соціалізації військовослужбовців залежить їх орієнтація на правомірну поведінку.

Дисертантом аргументовано, що правові й нормативні установки залишатимуться деклараціями, якщо до їх виконання не будуть залучатися соціальні й соціально-психологічні регулятори, котрі ґрунтуються на загальноприйнятих закономірностях поведінки і відносин людей.

У третьому розділі "**Теорія і практика військово-правового виховання у Збройних Силах України**" визначено природу, історичні аспекти і сучасний стан військово-правового виховання військовослужбовців ЗСУ, особливості правової соціалізації в умовах проведення антитерористичної операції.

У підрозділі 3.1. "*Військово-правове виховання особового складу ЗС України: сутність, основні напрями та особливості*" зазначено, що важливою складовою проведення глибоких перетворень в Україні є реформування її Збройних Сил, формування сучасної концепції правовиховної роботи військовослужбовців.

Констатовано, що прийняття кардинальних змін у Збройних силах багато в чому пов'язане з рівнем правосвідомості і правової культури військовослужбовців. Тому питання організації і здійснення правовиховної роботи в армійському середовищі, набуває важливого значення. Зміцнення військової дисципліни і правопорядку в кінцевому підсумку сприяє підвищенню бойової готовності армії. На жаль, соціологічні опитування військовослужбовців і працівників ЗСУ засвідчують невисокий рівень правосвідомості в них. Сьогодні в українське військо приходять поповнення, значна частина якого увібрала в себе негативні ментальні риси сучасного українського суспільства і в тій чи іншій мірі схильна до протиправної поведінки.

Здійснено аналіз особливостей правової соціалізації особового складу Збройних сил, в процесі якої формується особистість військовослужбовців,

відбувається їх адаптація до нормативних вимог, що визначають специфіку військової служби. Правова соціалізація військовослужбовців Збройних Сил України спрямована на: а) адаптацію воїнів до специфічних умов діяльності військової організації, засвоєння службово-професійних ролей, нормативного регулювання всіх сфер військово-службової діяльності; б) інтеграцію всередині контактної соціальної спільноти (взвод, рота, колектив офіцерів військової частини, штабу і т.ін.), визначення свого правового статусу у груповому соціальному просторі; в) засвоєння правових норм, цінностей, правових традицій і т.ін., перетворення їх на внутрішні, інтерналізовані регулятори правової поведінки всередині соціальної спільноти; г) орієнтацію у правовому просторі шляхом формування власної системи ціннісних установок, стратегічних життєвих цілей і засобів їх досягнення в багаторівневій перспективі.

У підрозділі охарактеризовано педагогічну систему підготовки майбутніх офіцерів до виховної роботи з особовим складом Збройних Сил України та розроблено рекомендації щодо підвищення її ефективності. Зазначено, що нагальною є потреба підсилення цивільного контролю та демократичного нагляду за сектором оборони, розбудова спроможностей як інституцій загалом, так і особового складу, а також розвиток цих спроможностей завдяки програмам професійної та правової підготовки; підвищення якості військової освіти; виховання доброчесності; програми щодо підвищення рівня прозорості та підзвітності й боротьби з корупцією в армійському середовищі.

Дисертантом звернено увагу на миротворчу діяльність ЗС України та її вплив на формування правосвідомості військовослужбовців. Зазначено, що досвід спілкування з представниками Збройних Сил демократичних країн збагачує світогляд українських військовослужбовців, впливає на формування в них настанов на правомірну поведінку, підвищує рівень правосвідомості і правової культури. Аргументовано, що співробітництво з НАТО потребує не тільки зміни підходів до планування та підготовки Збройних Сил, а й суттєвого удосконалення військово-правового виховання військовослужбовців, військової освіти, низки настанов, рекомендацій та інших розпорядчих документів.

У підрозділі 3.2. *"Традиції та патріотизм як складові національної ідентифікації сучасних військовослужбовців"* зазначено, що у системі засобів і норм соціального регулювання поведінки військовослужбовців важлива роль належить традиціям, звичаям і ритуалам, котрі є специфічним різновидом соціальних норм регулювання поведінки і включаються в систему зовнішніх та внутрішніх умов і засобів регулювання їх поведінки, формують та уточнюють її.

Розкрито значення традицій та патріотизму в системі військово-правового виховання військовослужбовців. Традиції і патріотизм – це, з одного боку, важливі засоби в системі військово-правового виховання, а з другого, – складні явища духовного життя українського суспільства, фактори національної ідентичності військовослужбовців. Визнаючи близькість військових традицій і військово-правового виховання, дисертант констатує, що перші характеризуються низкою суттєвих ознак, зокрема: всезагальність, емоційність, міцність і тривалість, спадкоємність й новаторство. Але це не значить, що на нинішньому етапі становлення і розвитку армії не можуть з'явитися нові традиції чи елементи новизни в старих. На підставі сфер прояву і відносин військовослужбовців дисертантом охарактеризовано бойові традиції, службові традиції і традиції військового побуту. Особливу увагу зосереджено на значенні правових традицій у Збройних Силах України, що виражається у наступному: по-перше, вони сприяють формуванню єдності і згуртованості військових колективів; по-друге, приписують військовослужбовцям підкорятися існуючим правилам і нормам поведінки; по-третє, правові традиції синтезують і

нормативно закріплюють те найкраще, що історично склалося і передається від покоління до покоління військовослужбовців, а професійні й моральні правила, стали звичаєм для поведінки військовослужбовців у бойових умовах та в мирний час і, як правило, закріплюються в нормах військового права.

Зазначено, що важливою складовою і пріоритетними напрямками військово-правової роботи мають стати: системна робота щодо збереження і культивування у кожному військовому колективі національних традицій і звичаїв; виховання в особового складу почуття гордості за свою країну та Збройні сили; формування у військовослужбовців прихильності до справедливості й унікальності, самобутності соціально-економічних устоїв держави; виховання на прикладах історії, з урахуванням традицій Збройних сил, зокрема таких як вірність своєму виду військового формування, роду військ, частини, підрозділу; формування корпоративного духу особового складу; широкомасштабне рекламування військової служби, мета якого – залучати більше добровольців, а також сприяти продовженню контрактів.

Особлива увагу зосереджено на розгляді діалектичного взаємозв'язку традицій і патріотизму з національною ідентичністю військовослужбовців. Автор доводить, що розвиваючи найкращі військові традиції та патріотизм у частині чи підрозділі командири, офіцери і сержанти структур виховної роботи упорядковують статутну й соціальну регуляцію життя військовослужбовців, сприяють організації повноцінного відпочинку, розвитку найкращих морально-правових і бойових якостей воїнів.

У підрозділі 3.3. *"Військово-правове виховання військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції"* зазначено, що в ситуації російської агресії, бойових дій на сході України організація військово-правового виховання заслуговує на особливу увагу.

Аргументовано, що зміст, форми, напрями і методи військово-правового виховання в умовах АТО детерміновані низкою чинників, зокрема, тероризмом та антитерористичною діяльністю Збройних Сил України; активним застосуванням з боку супротивника підривних соціальних технологій; складною соціальною структурою особового складу; ставленням місцевого населення (нерідко й ворожим). З другого боку, діяльність військовослужбовців ЗСУ пов'язана з озброєним захистом держави, в умовах, часто пов'язаних із ризиком для життя; високими емоційними і фізичними навантаженнями; побутовими незручностями; обмеженнями щодо вільного пересування й використання особистого часу; наявністю специфічних криміногенних і антикриміногенних чинників, які відсутні в суспільстві, тощо. Стан правосвідомості населення і військовослужбовців у місцях їх тимчасової дислокації залежить від характеру взаємовідносин, які встановлюються між воїнами і місцевими жителями, а, відповідно, і стану військової дисципліни та правопорушень у військах. Тому військово-правове виховання тісно пов'язане з проблемою попередження правопорушень у військах взагалі, а в зоні АТО зокрема.

У діяльності щодо попередження правопорушень у військах під час проведення АТО дисертантом виокремлено три блоки: розробка і реалізація державної політики, яка забезпечує утвердження в країні режиму законності та морально-етичних пріоритетів у поведінці громадян; створення оптимального (з точки зору співвідношення інтересів держави й особистості) організаційно-правового механізму, що регламентує проходження військової служби в умовах АТО, з урахуванням соціального та правового захисту військовослужбовців; ефективна діяльність системи правоохоронних органів у військах. Крім того, окремим напрямом у діяльності щодо попередження правопорушень слід вважати військово-правове виховання командного складу в умовах АТО.

ВИСНОВКИ

Проведений соціально-філософський аналіз військово-правового виховання військовослужбовців на прикладі Збройних Сил України дозволив зробити такі узагальнення та висновки:

1. На основі теоретичного осмислення й інтегрування результатів досліджень різних наук виявлено найбільш ефективні підходи до розв'язання проблеми виховання військовослужбовців Збройних Сил України. Встановлено, що виходячи з соціально-філософських і правових позицій, закономірності правового виховання особового складу Збройних сил виявляються через діалектичну єдність соціального і природного, суспільного й індивідуального, абстрактного й конкретного, правового і громадянського, а також загального, особливого й одиничного. У такій соціально-філософській і правовій площині військово-правове виховання військовослужбовців постає як: засвоєння соціального, військово-правового досвіду попередніх поколінь; пізнання соціальних, військово-правових норм та формування власної поведінки і відносин, у тому числі певної моделі військово-правової поведінки; як військово-правова соціалізація; фактор національної ідентифікації військовослужбовців; по-п'яте, як формування внутрішньої свободи вибору стилю і форми поведінки в межах військово-правового простору.

Як суспільно-буттєва необхідність військово-правове виховання – це об'єктивно зумовлений процес цілеспрямованого систематичного впливу на свідомість, почуття та волю військовослужбовців з метою формування у них чітко визначеного спектру й рівня морально-правових і бойових якостей, необхідних для успішного функціонування армії та виконання особливої місії щодо захисту кордонів і цілісності України в мирний і воєнний час. Діяльнісний аспект військово-правового виховання реалізується за допомогою функцій; комплексного використання чинників, принципів, методів і засобів військово-патріотичного виховання військовослужбовців; посилення ролі соціальних інститутів у формуванні правової культури і правової свідомості військовослужбовців; забезпечення гармонізації військового середовища й суспільства; правового супроводу входження структур Збройних Сил України у міжнародні структури.

2. Міждисциплінарний взаємозв'язок змісту, форм і методів військово-правового виховання виявляється у застосуванні системного підходу та особливостей наукового управління військово-правовим вихованням, що забезпечує перетворення його у єдиний процес, який забезпечує цілеспрямований характер військово-правового виховання військовослужбовців ЗСУ; розкриває взаємозв'язок військово-правового виховання і військово-правової соціалізації військовослужбовців. Особливістю військово-правового виховання є те, що воно зосереджене на вихованні суворого і точного дотримання військовослужбовцями Конституції України, законів, військових статутів, вимог інших нормативно-правових актів, військової присяги; свідомого дотримання вимог законів у повсякденному житті; запобігання та локалізації протиправної поведінки військовослужбовців; забезпечення приписів міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) та їх виконання, правове регулювання дій військ (сил) у збройних конфліктах.

3. Поняття «ефективність військово-правового виховання» має соціальну й військово-правову природу і характеризується відповідною складністю та

багатогранністю. За своїм змістом поняття ефективність визначає ступінь реалізації поставлених цілей, пов'язаних із формуванням морально-правових і бойових якостей, що покликані до життя потребами суспільства й армії, за умов оптимального використання наявних можливостей і засобів у найкоротший термін. При цьому оптимальне використання можливостей і засобів – це така побудова, організація і здійснення процесу військово-правового виховання, вибір його змісту, методів, форм і прийомів, які забезпечують найбільш ефективне вирішення виховних завдань як на проміжних, так і на кінцевому етапах. Запропоноване визначення відображає функціональну залежність ефективності військово-правового виховання від елементів його структури та об'єктивних умов, у яких воно здійснюється. Відтак інтегральну, сукупну ефективність військово-правового виховання доцільно розглядати крізь діалектичний взаємозв'язок ефективності процесу військово-правового виховання та ефективності, що виражається в його кінцевих результатах за вирішальної ролі останньої. Це дозволяє оцінити не тільки результативність виховного процесу, а й засоби, завдяки яким її було досягнуто.

Оцінка ефективності військово-правового виховання – це специфічне відношення його суб'єкта, виражене в понятійній формі до реальної ефективності військово-правового виховання (ефективності як самого процесу, так й ефективності, яка знаходить вираз у сформованості особистості військовослужбовця визначеного спектру й рівня морально-правових і бойових якостей), у результаті якого відбувається порівняння цієї ефективності з еквівалентом на основі його вибору як критерію задоволення потреби у високих результатах виховання за оптимальної організації його процесу. Світоглядною і методологічною основою наукового оцінювання є знання принципів. Творче застосування принципів оцінки – загальнометодологічних, загальнонаукових і специфічних – у їх органічному взаємозв'язку дозволяє не тільки науково здійснювати оцінку ефективності військово-правового виховання, а й вести пошук щодо її подальшого вдосконалення.

Важливим атрибутом оцінки ефективності військово-правового виховання постають її функції (регулятивна, індикаторна, прогнозуюча, виховна, нормативна й аксіологічна). Ступінь реалізації цих функцій різний і залежить від рівня професійної і педагогічної культури суб'єктів виховання, їх вміння творчо й аналітично підходити до оцінки, від їх особистих моральних якостей – порядності, чесності, об'єктивності, близькості до підлеглих, справедливості та принциповості. Оцінка є завжди показником зацікавленості суб'єкта у визначеному спектрі та рівні морально-правових і бойових якостей, які дозволяють військовослужбовцям бездоганно виконувати свої функціональні обов'язки. Стрімкий розвиток військової справи, а відповідно засобів і форм ведення бойових дій висуває підвищені вимоги до професійних, морально-правових і бойових якостей воїнів, а це, в свою чергу, зумовлює необхідність удосконалення військово-правового виховання та оцінки його ефективності. Констатовано, що в сучасних умовах необхідно більше приділяти уваги методичній підготовці командирів, офіцерів виховної служби, їх вмінню комплексно реалізовувати основні функції оцінки ефективності військово-правового виховання.

4. Запропоновані критерії оцінки ефективності військово-правового виховання є уніфікованими за своїм характером і служать методологічною основою для модифікованих систем показників та індикаторів. Вони дозволяють оцінювати ефективність у двох «вимірах»: виражену кінцевим результатом

військово-правового виховання і функціонуванням кожного елемента структури процесу військово-правового виховання. Особливу увагу було приділено критеріям як в сфері правової свідомості, так і поведінки, їх кількісно-якісній визначеності, яка за допомогою математичних методів і шкал дозволяє їх формалізувати, що, на думку автора, дає можливість поряд з якісною оцінкою давати і кількісну оцінку ефективності військово-правового виховання.

Процес оптимізації оціночної діяльності суб'єктів як системного цілого охоплює комплекс факторів, котрі зумовлюють його ефективність. Виділено два способи підвищення дієвості оцінки: перший пов'язаний з підвищенням дієвості оцінки основних структурних елементів і етапів процесу військово-правового виховання, а другий – з підвищенням дієвості оцінки спектра та рівня розвитку морально-правових і бойових якостей військовослужбовців. До основних шляхів реалізації віднесено: а) удосконалення функціонування суб'єкта оцінки; б) удосконалення функціонування об'єкта оцінки; в) підвищення якості використання суб'єктом еквівалента оцінки. Необхідною умовою реалізації розглянутих способів і шляхів є здійснення комплексного підходу до оцінки ефективності військово-правового виховання.

Особливе значення для підвищення ефективності військово-правового виховання має самооцінка. Вона є обов'язковою умовою переведення процесу військово-правового виховання в усвідомлене самовиховання. Самооцінка – це здатність об'єкта визначати ставлення до самого себе, а саме визначати свої потреби, інтереси, цілі й відповідність засобів для їх реалізації. Це дуже важливо з точки зору розуміння того, що у військово-правовому вихованні, де колективна думка має дуже важливе значення, може формуватися як правильна, істинна, так і помилкова, хибна самооцінка, що може стати одним із джерел активної (позитивної чи негативної) або пасивної діяльності. Це важливо мати на увазі в процесі формування оціночної культури військовослужбовців.

5. Правосвідомість військовослужбовців як складне поєднання раціональних і чуттєвих компонентів постає системою знань, емоційно-чуттєвих і вольових станів, а також ціннісних орієнтацій, що виражають ставлення військовослужбовців до діючого права, законодавчо закріплених вимог і приписів їх службово-бойової і загальногромадянської діяльності. Залежно від глибини відображення правової дійсності виокремлюють повсякденну, компетентну, професійну та наукову правосвідомість та їх носіїв. Кожен із зазначених рівнів правосвідомості має особливі риси та різний обсяг раціональних і чуттєвих компонентів у власній структурі. Від ступеню правової соціалізації військовослужбовців залежить їх орієнтація на правомірну поведінку. Особливе значення мають самоосвіта, самозаохочення, самокритика, самопримус і самопокарання як складова правовиховного процесу, котрі спрямовані на формування специфічних якостей і пов'язані зі становленням правових навичок, переконань і звичок правомірної поведінки.

6. Важливою складовою реформування Збройних Сил України є формування сучасної концепції правовиховної роботи серед військовослужбовців. У поєднанні з заходами політичного, конституційного, організаційного характеру військово-правове виховання чинить ефективний вплив на стан військової дисципліни. Прийняття кардинальних змін у Збройних силах багато в чому пов'язане з рівнем правосвідомості і правової культури військовослужбовців. Зміцнення військової дисципліни і правопорядку в кінцевому підсумку сприяє підвищенню бойової готовності армії.

Структуру механізмів та форми військово-правового виховання особового складу ЗСУ утворюють три підсистеми: нормативно-правова (сукупність інституціонально-юридичних правил); інформаційна (представлена сукупністю механізмів і каналів поширення і засвоєння правових знань військовослужбовцями та зворотного контролю відповідної інформації); мотиваційна (містить механізми і правила, які на практиці забезпечують нормативно-правову поведінку військовослужбовців).

Правова соціалізація військовослужбовців Збройних Сил України спрямована на: а) адаптацію воїнів до специфічних умов діяльності військової організації, засвоєння службово-професійних ролей, нормативного регулювання всіх сфер військово-службової діяльності; б) інтеграцію всередині контактної соціальної спільноти (взвод, рота, колектив офіцерів військової частини, штабу і т. ін.), визначення свого правового статусу у груповому соціальному просторі; в) засвоєння правових норм, цінностей, правових традицій, перетворення їх на внутрішні, інтеризовані регулятори правової поведінки всередині соціальної спільноти; г) орієнтацію у правовому просторі шляхом формування власної системи ціннісних установок, стратегічних життєвих цілей і засобів їх досягнення в багаторівневій перспективі. Суттєву роль в інституціалізації статутної й соціальної регуляції життя особового складу Збройних Сил, розвитку морально-правових і бойових якостей воїнів, в національній ідентифікації військовослужбовців відіграють традиції і патріотизм.

7. Удосконалення системи військово-правового виховання на сучасному етапі реформування Збройних Сил України потребує взаємодії органів виховної роботи військових формувань з релігійними організаціями. Оскільки чинним законодавством поки не встановлено обов'язків держави щодо задоволення потреб військовослужбовців, пов'язаних з їхніми релігійними уподобаннями, то задоволення релігійних потреб віруючими військовослужбовцями повинне відбуватися у культових закладах, поза місцем дислокації військових частин. Разом із тим, релігійні переконання військовослужбовців не повинні впливати на визначення розпорядку дня в підрозділі, порядок і черговість несення служби, а носіння релігійної символіки – порушувати статутну військову форму одягу, становити перешкоди або послаблювати ефективність і безпеку дій воїнів при використанні зброї та бойової техніки.

На основі аналізу проблеми військово-релігійних відносин в Україні і в арміях зарубіжних країн, аргументовано, що у найближчій перспективі з низки причин, а саме: правових, суспільно-політичних, економічних, релігійних та інших; загрози перенесення у ЗСУ міжконфесійних і міжцерковних конфліктів; політизації українських церков і релігійних організацій уведення інституту військових капеланів неможливе, хоча й доцільне.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Федоренко В. В. Методологічні основи оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців у контексті соціально-філософського аналізу / В. В. Федоренко // "Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії": Збірник наукових праць / Під ред. В. Г. Воронкової. – Випуск 63. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2015. – С. 57–69.

2. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України в контексті польського досвіду / В. В. Федоренко // Українська полоністика. Філософські науки. – 2015. – Випуск 15. – С. 119–127.

3. Федоренко В. В. Методологічні основи визначення системи критеріїв оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців / В. В. Федоренко // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. – Випуск 8. – Одеса, 2015. – С. 134–138.

4. Федоренко В. В. Традиції та патріотизм у системі військово-правового виховання як чинники національної ідентичності військовослужбовців / В. В. Федоренко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2016. – Випуск 104 (№ 1). – С. 150–156.

5. Федоренко В. В. Военно-правовое воспитание военнослужащих: методология оценки эффективности управления в контексте математического моделирования / В. В. Федоренко // "Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії": Збірник наукових праць / Під ред. В. Г. Воронкової. – Випуск 64. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2016. – С. 79–89.

6. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції в контексті соціально-філософського аналізу / В. В. Федоренко // Практична філософія. – 2015. – № 4. – С. 72–80.

Статті у міжнародних наукових фахових виданнях:

7. Федоренко В. В. Проблемы военно-правового воспитания будущих офицеров / В. В. Федоренко // Вестник Бурятского государственного университета. – Випуск 14 (1). Философия, социология, политология, культурология. – Улан-Удэ : Изд-во БГУ, 2015. – С. 38–42.

8. Федоренко В. В. Оценка эффективности управления военно-правовым воспитанием военнослужащих (методология и практика) / В. В. Федоренко // Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории. Сб. ст. по материалам XLIV междунар. заочной науч.-практ. конф. – № 11 (39). – М.: Изд. "Интернаука", 2015. – С. 42–47.

Публікації в інших наукових виданнях:

9. Федоренко В. В. Військово-правове виховання на сучасному етапі реформування Збройних Сил України в контексті імперативів толерантності / В. В. Федоренко // "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності": Міжнародна науково-теоретична конференція, 1-2 жовтня 2015 року : [матеріали доповідей та виступів]; / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир : Вид. Євенок О. О., 2015. – С. 221–224.

10. Федоренко В. В. Тероризм у глобалізованому світі та роль армії у боротьбі з ним / В. В. Федоренко // "Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі": Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир : Вид. Євенок О. О., 2015. – С. 175–177.

11. Федоренко В. В. Традиції та патріотизм в системі військово-правового виховання військовослужбовців Збройних Сил України / В. В. Федоренко // "Сучасна наука: теорія і практика": матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27-28 листопада 2015 р.) / ГО "Інститут освітньої та молодіжної політики"; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. – Запоріжжя: ГО "ІОМП", 2015. – С. 43–46.

12. Федоренко В. В. Військово-правове виховання в контексті національної ідентичності військовослужбовців Збройних Сил України / В. В. Федоренко // "Перспективи розвитку сучасної науки": матеріали III Міжнародної науково-

практичної конференції " (м. Харків, 4-5 грудня 2015 р.). – У 2-х частинах. – Ч. II. – Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2015. – С. 139–142.

13. Федоренко В. В. Ефективність військово-правового виховання військовослужбовців та її оцінка в контексті соціально-філософського аналізу / В. В. Федоренко // "Українська наука: проблеми сьогодення та перспективи розвитку": матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції "Українська наука: проблеми сьогодення та перспективи розвитку" (м. Київ, 25-26 грудня 2015 р.) / ГО "Інститут освітньої та молодіжної політики"; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. – К.: ГО "ІОМП", 2015. – С. 51–55.

14. Федоренко В. В. Військово-правова соціалізація військовослужбовців в контексті військово-правового виховання / В. В. Федоренко // "Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку": матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Українська наука: проблеми сьогодення та перспективи розвитку" (м. Одеса, 22-23 січня 2016 р.). – Одеса, 2016. – С. 81–84.

15. Федоренко В. В. Інститут капеланства: польський досвід та реалії України / В. В. Федоренко // "Дні науки філософського факультету – 2016", Міжн. наук. конф. (2016; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2016", 20-21 квіт. 2016 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2016. – Ч. 6. – С. 124–126.

Навчально-методичний посібник:

16. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців: Методичні рекомендації / В. В. Федоренко. – Житомир: Вид. Євенок О. О., 2016. – 112 с.

АНОТАЦІЯ

Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Житомирський державний національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України. – Житомир, 2016.

У дисертації досліджено сутність військово-правового виховання особового складу Збройних Сил України як системного соціокультурного процесу, обґрунтовано механізми взаємодії його структурних елементів та їх впливу на правову соціалізацію і поведінку військовослужбовців. Розроблено методологію й оцінку його ефективності.

Запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності військово-правового виховання військовослужбовців, їх правової соціалізації і зміцнення військової дисципліни. Особлива роль приділяється розгляду процесів регуляції та саморегуляції соціальної поведінки військовослужбовців, визначенню місця і ролі норм права, традицій, звичаїв у цих процесах. Висвітлено теоретичні засади й особливості інституціоналізації військово-релігійної взаємодії та визначено місце військово-капеланської служби у структурі військово-правового виховання.

Проаналізовано особливості військово-правового виховання військовослужбовців ЗСУ в умовах інформаційної, гібридної війни, АТО. Розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності військово-правового виховання в сучасних умовах, а також забезпечення ефективної підготовки майбутніх офіцерів до виховної роботи з особовим складом ЗСУ.

Ключові слова: суспільство, армія, Збройні Сили України, військово-правове виховання, правова соціалізація, правосвідомість військовослужбовців, військова дисципліна, інформаційна війна, гібридна війна, військові традиції.

АННОТАЦІЯ

Федоренко В. В. Военно-правовое воспитание военнослужащих Вооруженных Сил Украины: социально-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки Украины. – Житомир, 2016.

В диссертации осуществлен социально-философский анализ сущности военно-правового воспитания военнослужащих как системного социокультурного процесса, обосновано механизмы взаимодействия его структурных элементов и их влияние на правовую социализацию личного состава Вооруженных Сил Украины. На основе системно-синергетического подхода к исследованию военно-правового воспитания разработаны соответствующие методы и методики повышения эффективности военно-правового воспитания военнослужащих, их успешной правовой социализации и укрепления воинской дисциплины.

В работе предложен методологический подход к определению эффективности управления военно-правовым воспитанием военнослужащих Вооруженных Сил Украины, который положен в основу математического моделирования ее оценки. Особое внимание сосредоточено на рассмотрении эффективности, которая выражается в конечном результате процесса военно-правового воспитания и ее функциональной зависимости от основных элементов структуры этого процесса, а также от объективных условий, в которых он осуществляется.

Рассмотрены теоретические основания и особенности институционализации военно-религиозного взаимодействия, определено место военно-капеланской службы в структуре военно-правового воспитания. Аргументировано, что в условиях междоконфессиональных и междоцерковных конфликтов, нестабильности отношений субъектов политики и государственной власти с религиозными организациями, политизации украинских церквей и религиозных организаций введение института военных капелланов является преждевременным, хотя в перспективе есть целесообразным и требует особой взвешенности.

В работе исследовано значение традиций и патриотизма в системе военно-правового воспитания военнослужащих Вооруженных Сил Украины. Особое внимание сосредоточено на рассмотрении диалектической взаимосвязи традиций и патриотизма с национальной идентичностью военнослужащих. Автор отмечает, что развивая лучшие военные традиции и патриотизм в части или подразделениях командиры, офицеры и сержанты структур воспитательной работы упорядочивают уставную и социальную регуляцию жизни военнослужащих, способствуют организации полноценного отдыха, развития лучших морально-правовых и боевых качеств воинов.

В диссертации проанализированы специфика военно-правового воспитания военнослужащих Вооруженных Сил Украины в условиях информационно-психологической и гибридной войны, проведения антитеррористической операции. Особое внимание сосредоточено на

рассмотрении факторов, которые выступают в качестве детерминант военно-правового воспитания и обуславливают особенности его организации в условиях АТО. Сделан вывод, что учет этих особенностей значительно повысит эффективность военно-правового воспитания, при этом автором проанализированы не только закономерности военно-правового воспитания в контексте соотношения сфер "общество – армия", но и требования к военно-правовому воспитанию в военно-учебных заведениях.

Разработаны научно-практические рекомендации относительно повышения эффективности военно-правового воспитания военнослужащих Вооруженных Сил Украины в современных условиях.

Ключевые слова: общество, Вооруженные Силы Украины, военно-правовое воспитание, правовая социализация, правосознание военнослужащих, воинская дисциплина, информационная война, гибридная война, военные традиции.

SUMMARY

Fedorenko V. V. Military and legal Education of Military Officers of the Ukrainian Armed Forces: Social-Philosophical Analysis. – Manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Philosophical Sciences in specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – Zhytomyr State University named after Ivan Franko, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Zhytomyr, 2016.

The thesis studies the essence of military and legal education of personnel of the Armed Forces of Ukraine as a systematic socio-cultural process, substantiates interaction mechanisms of its structural elements and their impact on legal socialization and military officers' behavior. It also develops the methodology and evaluation of its effectiveness.

The author suggests recommendations for improving the effectiveness of military legal education of military officers, their legal socialization and military discipline strengthening. A special role is given to the analysis of the processes of self-regulation and social behavior of military personnel, the place and the role of the law, traditions and customs are also defined in these processes. The thesis deals with theoretical principles and features of institutionalization of the military-religious interaction and the place of council- editor military service is defined in the military structure of legal education.

It analyzes the features of legal education of military officers of the Ukrainian Armed Forces in terms of informational, hybrid war, anti-terrorist operation. It works out the recommendations for improving of the effectiveness of military legal education in modern conditions, and for ensuring of the effective of future officers training in educational work with the personnel of the Armed Forces.

Key words: society, the army, the Armed Forces of Ukraine, military and legal education, legal socialization, military legal awareness, military discipline, informational war, hybrid war, military tradition.

